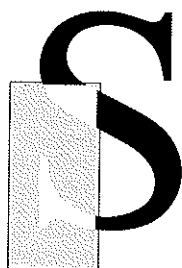

J. G A V A L D À R O C A

UN FUTURISME ROMÀNTIC: LES METALLENÇUES DE L'AVANTGUARDA CATALANA

(1) «Aquest llibre, fruit de la preparació de moltes conferències i de molts cursos universitaris, pretén de ser un primer assaig d'aproximació a l'estudi de la literatura d'Avantguarda. Una literatura que, malgrat la seva contundència, ha estat fins ara més discutida que coneguda. O, almenys, coneguda amb un mínim de solidesa» (Barcelona, A. Bosch, 1983, p. 11).

(2) «Rompo lanzas en pro del estudio del vanguardismo literario español, injustamente confinado por la crítica en el rincón de lo efímero e intrascendente (...) Creo que resultará clarificadora la diferenciación crítica, dentro del amplio y heterogéneo movimiento Ultra, de las dos corrientes literarias, ultraísmo y creacionismo, que, si bien comparten algunos procedimientos formales y el gusto de ciertos

ETANTA anys després de la publicació del primer poema de Salvat-Papasseit persisteixen els «enigmes» sobre el corpus que hauria d'aixoplugar la seua obra avantguardista, especialment, el seu discurs metaliterari, el seu futurisme catalanista, J. Molas, en la «Justificació» que encapçala *La literatura catalana d'avantguarda, 1916-1938*, remarca la precarietat dels estudis, el parcial coneixement de la tradició avantguardista.⁽¹⁾ Podria pensar-se en els handicaps privatis de la literatura catalana en el seu conjunt, en el poder dessemiotitzador del llarg parèntesi dictatorial. Aquesta no seria, però, l'única raó. Una de les literatures veïnes ens proporciona un exemple allisonador. Encara avui, l'*ultraísmo* i el *creacionismo* no han pogut aconseguir un espai nítid i clar dins la historització. Les paraules de V. García de la Concha són ben eloqüents.⁽²⁾

Les raons d'aquesta precarietat són, òbviament, diferents en cada cas. L'escassa literatura sobre l'*ultraísmo*, malgrat les *desgraciades* absències, ha posat en circulació una sèrie d'explicacions que justificarien el seu *confinament*: la manca de coherència com a grup, la manca d'una retòrica, d'una estricta correspondència entre els textos literaris i metaliteraris, la manca de qualitat literària, argument que anà acompanyat, des del principi, de la crítica a l'«extranjerismo» del moviment. Aquests retrets no són privatis de l'*ultraísmo*. S'han aplicat també, per exemple, a la literatura catalana d'avantguarda.⁽³⁾

A la literatura catalana hi mancaria, també, un grup *homogeni*. Aquest argument ha estat reiteradament invocat en parlar de l'avantguarda literària. Crec, però, que s'ha exagerat aquest extrem: un nodrit grup homogeni és ben difícil de trobar en qualsevol de les literatures europees d'avantguarda, la qual

cosa no ha impedit que s'agrupen, sense més problemes, Maiakovski i Klebnikov, Tzara i Picabia, Apollinaire i Reverdy.

De la manca de grup es passaria a la manca d'una poètica homogènia, ententent aquesta, òbviament, com un catàleg de recursos compositius, com una retòrica impròpiament *restringida*. I aquí caldria dir que manca una poètica homogènia a avantguardes inequívocament homologades. Tanmateix, si li atorguem l'espai que li correspon a la dimensió retòrica, semiòtica, d'una poètica, caldria subratllar les ambicions pragmàtiques dels discursos avantgardistes. Una poètica seria, en definitiva, quelcom més que un catàleg; seria el discurs metaliterari que legitima un determinat corpus artístic. Una de les màximes ambicions de la majoria de les avantguardes, i, concretament, de les diverses avantguardes de l'Estat, fou, precisament, la negació dels catàlegs normatius, cosa que no significa, en absolut, la renúncia a bastir un discurs metaliterari, a precisar la definició signífica del seu llenguatge, la relació d'aquest amb el conjunt de pràctiques definides com artístiques, les relacions d'aquestes amb el conjunt de les pràctiques socials. És cert que, en alguns casos, no hi manquen les precisions metapoètiques, les quals han aconseguit un valor superlatiu en les operacions de classificació de la historiografia. Però no és menys cert que el citadíssim «Manifest tècnic de la literatura futurista»⁽⁴⁾ no pot ni donar compte dels futurismes: del rus, bel·ligerantment antimarinettià, del portuguès, del català, discursos que fonamentaven la seua legitimació en ben diverses poètiques. En el nostre cas, caldria remarcar dues qüestions pel que respecta a aquest punt. D'una banda, l'escassa quantitat de manifestos i, en general, de textos que precisen les estratègies metaliteràries de la primera avantguarda catalana. De l'altra, l'específic tractament d'un capítol clau en la metaliteratura avantgardista: les relacions amb la tradició.

J. M. Junoy, J. Folguera i J. V. Foix es mostraren especialment cauts a l'hora de tractar aquesta qüestió. Foix plantejà amb singular cruïsa les urgències privatives d'una literatura que formava part d'una cultura renaixent, amb una esquifida tradició i un estàndard lingüístic no institucionalitzat. L'avantguarda literària catalana ha estat acusada, molt especialment, pel seu esquifit antitradicionalisme, per la nul·la dimensió parricida de la seua ofensiva; acusada de ser poc rupturista. Clar que les nocions de tradició i classicisme gaudeixen d'uns privilegis que contrasten, de manera especial, amb els retrets que han acompanyat sempre les avantguardes. I tanmateix, la tradició no seria un valor essencial ni etern, ni molt menys homogeni. Seria, més pròpiament, un sistema d'autoritats i jerarquies en contínua reordenació. Això seria fonamental a l'hora de reflexionar sobre l'antitradicionalisme avantgardista. Caldria distingir, en les diverses cultures que comptaren amb ofensives d'avantguarda, la tradició institucionalitzada i aquelles tradicions que o bé havien estat desplaçades o bé no havien ni tan sols arribat a gaudir d'una posició jeràrquica. Així,

topoi, difieren en sus planteamientos básicos. Por desgracia, en esta parcela queda mucha literatura olvidada por exhumar, y faltan monografías individuales sin las que difícilmente podrá construirse un cuadro general acabado» (*Historia y crítica de la literatura española*, 7, Barcelona, Crítica, 1984, p. 4).

(3) M'he ocupat extensament d'aquesta qüestió a *L'irradiador del Port i les gavines* (Barcelona, Empúries, 1987) i *La tradició avantgardista catalana* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988).

(4) *Manifestos y textos futuristas*, Barcelona, Ed. del Cotal, 1978, pp. 156-166.

si, d'una banda, les avantguardes foren inclements amb les respectives tradicions imperants, de l'altra, tot i els criteris rigorosament selectius, foren especialment sensibles amb determinades obres del passat, justament aquelles que no havien gaudit dels privilegis institucionals. Dues qüestions caldria remarcar pel que respecta a l'avantguardisme futurista salvatià, perifèric dins l'avantguarda catalana. Per una banda, Salvat-Papasseit, en el marc de les urgències tradicionalistes habituals a les cultures renaixents, es mostra, certament, respectuós amb la tradició. Però, per l'altra, refusa la consideració de la tradició com el suprem argument de legitimació artística i refusa la marginació a què ha estat sotmesa una tradició recent: els discursos modernistes, l'última manifestació, segons l'ortodòxia noucentista, d'un discurs periclitat, del vuit-cents, el discurs romàntic. Així doncs, clàssic i romàntic deixen de ser dues categories antitètiques. El seu discurs apel·la, certament, a una tradició, sí, la romàntica, el valor de la qual, la seua cotització a la baixa, just en el moment en què és reivindicada per Salvat, li atorga la seua dimensió rupturista.

L'anàlisi del discurs metaliterari salvatià ens proporciona una evidència incontestable: no hi trobem, certament, una poètica, un formulari prescriptiu; però aquest no era, tampoc en el cas de Salvat, un dels objectius de la seua estratègia. Més encara, ens trobem amb la utilització d'una promíscua, d'una heterogenia barreja dels principis més acreditats per l'acadèmia i els que han posat en circulació les avantguardes, fonamentalment, sud-europees. Uns i altres no serien, per a Salvat, sinó qüestions «formals».⁽⁵⁾ La seua poètica catalano-furista apel·la a una legitimació funcional. És el «Poeta» i no el poema l'objectiu de la seua reflexió; un «Poeta» definit amb categories tan velles com les que legitimen el discurs de *Gorkiano*,⁽⁶⁾ amb la sinceritat i la dignitat, amb el refús del valor de canvi d'escriptura. És l'heroisme del «Poeta», més enllà de qüestions *formals*, el que atorga a la paraula la seua condició de verb diví, el que converteix el vers en un «instrument diví de guerra i d'amor». Es tractaria d'una mística creacionista, habitual dins l'heterogeni magma avantguardista, que s'inscriu dins la tradició romàntica; que invoca, més concretament, el magisteri de J. Maragall, a partir, sobretot, de la lectura que havia fet d'aquest D. Ruiz.

¿Seria, doncs, un «fals» avantguardisme el futurisme romàntic salvatià? Així es pronuncià Foix l'any 1925. L'argument ha estat repetit des de coordenades ben distintes d'aquelles que regiren la valoració foixiana, des d'urgències pragmàtiques força heterogènies. No crec, tanmateix, que, ni adés ni ara, l'interrogant siga pertinent: «¿què és l'avantguarda?» és un interrogant tan poc operatiu, tan essencialista, com aquell altre que l'inclou, «¿què és la literatura?».⁽⁷⁾ Els interrogants només poden formular-se dins un discurs teòric que ha definit amb precisió el seu objecte. Les paraules de J. Molas i V. García de la Concha són ben indicatives de l'estat de la qüestió. Manquen, efectiva-

(5) En contraposició amb les obsessions metalingüístiques de bona part de les avantguardes, la «forma» continua sent, per a Salvat, una dada secundària. El seu futurisme catalanista blasma l'«academicisme "pur"» i el «versilibrisme àgil i graciós»; s'articula sobre una concepció signica netament essencialista. El gran objectiu és bastir un discurs lliure del pecat de la imitació: el refús de la mimesi, però, no va dirigit contra la referencialitat signica, com plantejaran algunes avantguardes, perquè el signe no té, per a Salvat, un valor referencial, sinó un contingut diví; va dirigit contra les escoles «de casa».

(6) Salvat debutà com escriptor amb aquest pseudònim. De l'obra de *Gorkiano* m'he ocupat extensament a *La tradició avantguardista catalana*.

(7) Com assenyala W. Mig-nolo, les diferents definicions de la noció de literatura, en tant que paradigmes normatius, en tant que enunciats l'essència dels quals rau, fonamentalment, en la seua historicitat, tal i com ho reitera el formalisme rus, només poden ser o totes legítimes o totes il·legítimes.

ment, moltes «monografies», textos que ens puguen permetre acotar l'estratègia pragmàtica de la primera avantguarda dins els respectius mercats literaris peninsulars. I manca, també, una teoria de l'avantguarda,⁽⁸⁾ cas que aquesta siga desitjable. Podria ser-ho; clar que, aleshores, l'únic camí segur el marcaria la tradició: només la tradició de l'avantguarda pot aixoplugar la corresponent teoria, una *gramàtica* que neutralitze la dispersió, l'heterogeneïtat de les tradicions avantguardistes.

Ens és suficient el singular, «avantguarda»? Això seria legítim, certament, sempre que donem per homologada a tots els efectes la tradició avantguardista, amb el seu lloc precís dins la historització i amb la segmentació d'un cànon que delimita un específic espai intertextual. D'aquesta manera, com ocorre amb tants «ismes», el singular no implicaria la rotunda negació de l'heterogeneïtat, de plurals com romanticismes o modernismes. I, certament, avui, tot i les deficiències teòriques, la tradició avantguardista, amb les variants geogràfiques de rigor, té acreditada la seua institucionalització, gràcies, sobretot, a les arts de l'espai. No caldrà ni parlar del palau, justament venecià, del futurisme italià. Si alguna cosa confirma la seua institucionalització és la literatura de la seua crisi: la «superació de l'avantguarda»,⁽⁹⁾ l'«ocaso de las vanguardias»,⁽¹⁰⁾ la «crisis de la sensibilidad vanguardista»,⁽¹¹⁾ el «descrédit» de les avantguardes,⁽¹²⁾ la «institucionalización» de les seues propostes.⁽¹³⁾ És aquesta tradició la que avui ens permet acotar unes avantguardes «històriques», la «primera» avantguarda, l'avantguarda «clàssica»; unes «neo-avantguardes», o, més maliciosament, un *revival* avantguardista i, finalment, les «post-avantguardes» o «trans-avantguardes». Cada nova avantguarda, òbviament, ha fet una relectura de la «primera» avantguarda, d'acord amb les respectives urgències, amb les respectives opcions del mercat artístic.

I és aquesta tradició, tot i el reiterat endarreriment teòric, la que ha configurat, en definitiva, la historització de l'avantguardisme, la institucionalització d'un determinat corpus intertextual. D'una altra manera, l'especificació d'un cànon que permet destriar els qui són i no ho són, els autèntics i els falsos. Es tractaria d'un procés de reducció fonamentat, bàsicament, en un sistema de prelacions de jerarquies. Cenyint-nos al nostre terreny, es tractaria, en definitiva, de ser tan avantguardista com, per exemple, Apollinaire o Marinetti. La historiografia i la crítica han trobat models *falsos* en l'estudi de tots els *ismes*; la troballa, però, ha resultat, habitualment, infructuosa, puix que sempre hi manca, sortosament, l'indiscutible model *autèntic*.

Els manifestos salvatians no es caracteritzen precisament pel furor neologista, cosa certament complexa a Catalunya, ni pel lèxic modernòlatra. El *Poetavanguardistacatalà*⁽¹⁴⁾ postula un futurisme romàntic que, després de tot, malgrat les distàncies que el separen dels esmentats models carismàstics, no els és aliè en absolut. Per aquells dies, *La Revista* publicà un pròleg, delirant-

(8) L'intent més ambiciós seria, indubtablement, el de P. BÜRGER, *Teoría der Avantgarde*, Frankfurt, Suhrkamp Verlag, 1974.

(9) R. POGGIOLI, *Teoría del Arte de Vanguardia*, Madrid, Rev. de Occidente, 1964.

(10) O. PAZ, *Los hijos del lino*, Barcelona, Seix-Barral, 1981.

(11) X. RUBERT DE VENTÓS, *La estética y sus herejías*, Barcelona, Anagrama, 1974.

(12) AA. VV. *El descrédito de las vanguardias artísticas*, Barcelona, Blume, 1980.

(13) E. SUBIRATS, *La crisis de las vanguardias y la cultura moderna*, Madrid, Eds. Libertarias, 1985 i *La flor y el cristal*, Barcelona, Anthropos, 1986.

(14) Amb aquesta signatura Salvat publicà el «Primer Manifest Català Futurista».

ment xovinista, que Apollinaire havia escrit per una antologia, preparada per J. Folguera i finalment no publicada, de la poesia europea contemporània. El concepte apollinarià del poeta⁽¹⁵⁾ no suposava cap novetat per al *Poetavanguardistacatalà*. El «Poeta civil» invocat per Salvat, seguint el magisteri de D. Ruiz, era, també, un demiürg, un «Colom».

Les avantguardes de les cultures renaixents patiren, emprant la terminologia d'Enzensberger, una «aporia» afegida.⁽¹⁶⁾ No comptaven amb aquell monstre ostentós que legitimava l'antitradicionalisme bel·licós. El patriotisme de l'avantguarda catalana i gallega podria ser considerat, certament, un dubtós argument per a la seua legitimació. Clar que, al capdavant, podria també desdramatitzar-se la qüestió, sobretot si tenim en compte que el patriotisme juga un paper clau en el discurs d'indiscutits avantguardistes com Marinetti i Apollinaire. El cert és que la legitimació patriòtica, la seua radicalització independentista, juga un paper estratègic en la formulació del futurisme romàntic salvatià.⁽¹⁷⁾ En són bona prova la signatura, «Poetavanguardistacatalà», i el títol, «Primer Manifest Català Futurista», del seu primer manifest.

Y. Lotman ha fet unes suggestives valoracions sobre el paper jugat per Maiakovski en la poesia russa d'aquest segle. Salvat hauria llegit amb plaer els molt diversos papers que, just per aquells dies, escrivia el futurista rus. Ambdós compartien la devoció pel futurisme i per la poesia *espacial*. Per a Lotman, Maiakovski tindria una participació decisiva en la «prosaïtzació del vers rus»,⁽¹⁸⁾ la qual, subratlla, seria fonamental per a analitzar els registres metafòrics de la seua poesia... Caldria afegir, tot seguit, que Lotman no empra la noció de «prosa» com a referent negatiu de «poesia»: contràriament, refusa la consideració d'aquella com un discurs «no construït». La «prosaïtzació del vers» significaria, en definitiva, el seu allunyament de la tradició poètica de l'acadèmia; la incorporació, sobretot, del discurs col·loquial i, en general, de material *no literari*, estratègia emprada per diversos corrents avantguardistes, no només literaris, com ho demostren, per exemple, els *colleges* pictòrics. En aquest sentit, caldria remarcar el paper jugat per Salvat-Papasseit en la prosaïtzació del vers català, factor clau a l'hora de valorar l'avantguardisme del seu discurs poètic i del seu discurs metaliterari.

Les «metallengües lliteràries», lluny de dilemes com l'oposició veritat/falsedat, han de ser enteses com un *joc lingüístic*, segons la definició wittgensteiniana; són, com apunta W. Mignolo,⁽¹⁹⁾ totes «legítimes», imprescindibles per acotar l'estatut discursiu de les *creacions*. Les successives valoracions de l'obra salvatiana, des d'aquell agost de 1924, son, al capdavant, aplicacions de les metallengües que han vertebrat les reorganitzacions, les recuperacions d'una tradició sotmesa a interrupcions sobtades, de diversa duració. Així, la *renaixença* de la dictadura franquista heretà, certament, un capital important d'aquella *edat d'or* tan pròxima i llunyana, que nasqué a la cloenda del dinou i visqué

(15) «Poesia i creació no són més que una sola cosa. No es deu nomenar poeta més que a aquell que inventa, aquell que crea en la mesura que l'home pot crear. El poeta és el que descobreix joies noves, encara que siguin penoses a suportar. Es pot ésser poeta en tots els dominis: cal només ésser aventurer i que es vagi a la descoberta.» Els poetes moderns, són per tant, creadors i inventors i profetes (reproduït a J. M. LÓPEZ-PICÓ, *A mig aire del temps*, Barcelona, La Revista, 1933, pp. 43-44).

(16) «Las aporías de la vanguardia», dins *Detalles*, Barcelona, Anagrama, 1985.

(17) És ben significativa, en aquest sentit, la polèmica mantinguda per Foix i Salvat arran de l'aparició de *Monitor i Proa*. La legitimació patriòtica esdevé cabdal en els discursos d'ambdós directors-poetes; cadascun, però, s'adreça a diferents sectors del moviment nacionalista. Salvat s'adreça al sector irlandès. Foix, emprant una actitud bel·ligerantment «imperialista» i classicista, qualificava el separatisme propugnat per *Proa* de «fórmula romàntica, anàrquica, antiromana». Salvat feia del «romanticisme» un dels eixos vertebradors de la seua «concepció secessionista», del seu heroisme independentista.

(18) Y. M. LOTMAN, *Estructura del texto artístico*, Madrid, Istmo, 1978, p. 107.

(19) *Elementos para una teoría del texto literario*, Barcelona, Crítica, 1978.

fins als prolegòmens de la segona guerra europea. Molts dels seus protagonistes hi viuen encara, però els primers anys del franquisme foren, no caldrà insistir-hi, ferotges. No més ferotges, per altra banda, que els que visqueren la majoria dels estats europeus. Concloua la segona guerra mundial, el debat intel·lectual abastà unes desmesurades quotes d'eticisme. A Catalunya, les consignes del «compromís» i del «realisme» esdevindran claus per referencialitzar una metallengua marxista que jugarà un paper substantiu en la reorganització del cànon literari contemporani. Salvat en sortiria beneficiat de la conjuntura perquè, tot i l'herència deixada per un conjunt de valoracions de la seua obra acusadament noucentistes, ara s'assajarà una altra lectura, que el col·locaria a l'avantguarda del «realisme» i li atorgarà una homologació acadèmica rotunda. En la ressaca realista de les darreries de la Dictadura Foix rep els honors que mereixia, començant a assajar-se una nova valoració de l'opacitat de determinats discursos poètics, a les antípodes dels imperatius de *transparència* de l'ortodòxia realista. Sota l'imperi de Foix, Salvat ha pogut, si més no, institucionalitzar aquella part de la seua poesia habitualment menystinguda, integrar-se nítidament dins la tradició avantgardista catalana, pels seus poemes i pels seus manifestos.

J. GAVALDÀ ROCA
(Universitat de València)

